

At fortælle livet

Samtale med Joakim Garff, Søren Kierkegaard Forskningscenteret.
-om en kaotisk skrivetekst, som ruller i alle mulige uberegnelige retninger.

Af Gitte Tofterup Hansen & Rikke Louise Peters

Du læser Kierkegaard biografisk/æstetisk, og SAK er i pressen blevet bedst modtaget af litterater. Man kan få det indtryk, at din uddannelse som teolog ikke spiller nogen rolle i din forskning. Er det rigtigt?

Det er svært at sige, hvor meget den har betydet. Det kommer an på, hvor snævert man definerer den teologiske uddannelse. Jeg synes, den har været en hjælp, når man læser Kierkegaard, for Kierkegaard er jo teolog, om end han ikke *har* en teologi, men han tænker og skriver teologisk. I den forstand har det været en kæpemæssig gevinst, at jeg har haft en teologisk baggrund og dermed har kunnet følge ham og fange nogle af hans allusioner.

Men I har ret i, at det litterære eller den retoriske/æstetiske side af sagen har interesseret mig nok så meget som den dogmatiske. En biografi er jo over store strækninger en

fortælling, og hvis ikke man kan fortælle den fortælling, så skal man ikke gå i gang med en biografi. Det er selvfølgelig også det, der både har været det fornøjelige og det forbandede ved projektet, at man hele tiden skulle opdrive den fortælling, for hvis den ikke er der, dør stoffet. Hvis man visse steder lægger for megen teologi eller filosofi ind, så får man travlt med, når man genlæser det, at blok-

markere og delete og få det væk igen, ellers taber fortællingen simpelthen højde, så bliver det pludseligt til akademisk skoleridt eller Wissenschaft med stort W. Og det har ikke været min hensigt at skrive en akademisk afhandling. Det er der andre, der er bedre til.

Det er da rigtigt, at man måske kan spørge, hvor teologen er henne i alt det her. Johannes Møllehave anmeldte jo bogen og var utilfreds med, at den ikke var opbyggelig nok.

Men det er han som regel utilfreds med, og det kan jeg godt lide ham for. I øvrigt morer jeg mig lidt over, at Bjørn Bredal i *Politiken* skrev, at der var mere om Kierkegaards kønsliv end om han bønsliv. Det rimer jo fint, men jeg synes alligevel, at det var lidt pudsigt, at man fra netop *Politiken*, altså kulturradikalismens hoforgan, skulle høre, at man gerne der ville have mere om Kierkegaards bønsliv.

Men du siger, at Kierkegaard er teolog, at han skriver som teolog. Bliver hans religiøse overvejelser eller hans bønsliv ikke netop derfor relevant?

Jo, og jeg synes virkelig, *SAK* er den mest teologiske biografi, der er skrevet om Kierkegaard. Det vil jeg gerne understrege. Hvis du sammenligner *SAK* med andre biografier, tager de store biografier, for eksempel Brandes' fra 1877, så mener jeg, at der er klart mere teologisk/religiøst materiale bygget ind i min bog. Jeg lægger ikke et sekund skjul på, at Kierkegaard er teolog. Jeg beskæftiger mig indgående med en række af hans teologiske problemstillinger, men jeg undgår, hvad man selvfølgelig kan kritisere mig for - det er et helt bevidst valg - jeg undgår egentlige værk læsninger. At manden selv er dybt impliceret i kristendommen, det er det, der driver ham frem, og som driver den fortælling frem, jeg gerne vil fortælle i *SAK*, at Kierkegaard er et menneske, som i alt væsentligt bliver den, han bliver, fordi han står i et forhold til kristendommen. Det er ikke, fordi jeg vil løbe

fra noget ansvar, men meget af det her har også noget at gøre med nogle bestemte valg fra min side, som igen har at gøre med det komplekse fænomen, der hedder komposition. Altså, hvordan skal sådan en bog komponeres, så den ikke vælter i alle mulige mærkelige retninger, men kan stå selv og forlenes med en slags monumentalitet.

Men du siger i et interview, (Morten Sabroe, Politiken d.4/11-2000, red.) at det religiøse ikke har været interessant for en biografisk læsning, at det føjer sig underligt hakkende ind i sammenhængen. Det svarer vel ikke rigtigt til, hvad du siger her. Kan du prøve at præcisere, hvad det er for en sammenhæng, du gerne vil fremstille?

Det, der på mange måder har været det styrende princip, har været bestræbelsen på at fortælle en fortælling, og det har været det, som jeg har målt materialets anvendelighed på. Altså jeg har så at sige banket på det for at høre, om der var en fortælling indeni, og hvis der var det, så blev jeg ved med at banke indtil fortællingen kom ud, og hvis der ikke var en fortælling, så måtte jeg videre til noget andet. Det er klart, at der er nogle af Kierkegaards mere sofistikerede teologiske pointer, der ikke lader sig indrullere i sådan en fortælling. Det er et spørgsmål om håndværk og gehør, og det er et spørgsmål om, hvornår fortællingen lever og hvornår den dør. Hvis man trækker for meget teoretisk materiale ind og begynder at forelæse for sin læser, hvis man ikke længere fortæller, men

man begynder at manuducere eller detaljeret at gennemgå bestemte problemkomplekser, så er den fortælling, jeg gerne vil fortælle, væk.

Jeg har villet skrive Kierkegaard fri af en hel masse fordomme og genre-mæssige forventninger om, at når vi har med Kierkegaard at gøre, så er det den og den person vi skal møde, for jeg synes, at Kierkegaard rummer så mange andre dimensioner. Han er en kaotisk skrivemekle, som ruller i alle mulige uberegnelige retninger.

Er der kontinuitet mellem den æstetisk/biografiske læsning af Kierkegaard, som du lavede i Den Søvnløse, altså den måde du forskede på i 80'erne, og så den rene biografiske tilgang nu? Måtte arbejdet naturligt føre til SAK?

Nej, det vil jeg ikke sige...

Men er det i bund og grund stadigvæk den samme tilgang, du har til Kierkegaard?

Det er jo et vældigt godt spørgsmål og svært at svare på af samme grund. På et vist niveau kan man sige, at der er en kontinuitet, det er stadigvæk den samme person, der skriver, nemlig mig, og Kierkegaard har for så vidt heller ikke forandret sig nævneværdigt, men det er to forskellige faser i min omgang med manden. Det første forløb, som I refererer til under betegnelsen *Den Søvnløse* er den periode, hvor jeg og en hel del andre yngre intellektuelle fandt det fantastisk lystigt at sidde og dekonstruere Kierkegaard, stort set uanset hvad der kom ud af det. Jeg synes stadig, at *Den Søvnløse* er en

udmærket bog, men jeg synes måske nok, at dekonstruktionen, både når det gælder Kierkegaard og generelt, kan blive mærkelig klichéagtig eller uforbindtlig. Jo galere jo bedre, det bliver sådan mere eller mindre maksimen, og det ender undertiden i en slags skriftmetafysik, hvor to og to er fem, og fem er lige.

Det er det ene, det andet er, at der selvfølgelig er et eller andet paradoksalt i, at man som "eksdekonstruktivist", eller hvad man nu skal kalde den, der ikke længere dekonstruerer, havner i den allermest traditionelle genre overhovedet, nemlig biografien, der i mange henseender er det modsatte af dekonstruktion, nemlig rekonstruktion. Jeg har ikke på noget tidspunkt ønsket at digte hen over de historiske kendsgerninger, men set det som min mere artistiske opgave at få kendsgerninger og fortælling til at hænge sammen, altså at få den sande historie og den gode fortælling til at mødes. Men det er jo en helt anden måde at arbejde på. Stadigvæk vil jeg mene, at *SAK* var blevet et helt andet værk, hvis jeg ikke havde været igennem dekonstruktionen, som i mit tilfælde ikke så meget var en ideologisk fase som en fase, hvori jeg fik skærpet fornemmelsen for tekst og tekstlighed hos Kierkegaard. Når man kommer fra en teologisk sammenhæng, er man måske tilbøjelig til at glemme, at Kierkegaard blandt meget andet *også* er tekst. Jeg siger ikke, at han *kun* er tekst, men det er han *også*. På den måde kan man sige, at der er en

slags kontinuitet.

I begyndelsen syntes jeg, det var morsomt at se, om man kunne skrive en dekonstruktiv biografi. Det sad jeg faktisk og sled med et års tid og fandt så ud af, at det kunne ikke lade sig gøre. Jeg kunne i hvert fald ikke, det kan være, at andre større ånder kan, men jeg kan ikke. Jeg tror også, at den ironi, som var så fornøjelig at praktisere, når man dekonstruerede Kierkegaard, blev mindre og mindre tillokkende med årene. Den afstand jeg havde mellem mig som dekonstruktiv læser og så materialet, Kierkegaards tekst, blev mindre og mindre. Det blev knap så grinagtigt at fange Kierkegaard på det gale ben.

Så man er simpelthen nødt til at have materialet på afstand, når man dekonstruerer?

Ja. Jeg ironiserer ikke over Kierkegaard på samme måde i *SAK*. Jeg er mere psykologisk i min portrættering af ham. Det har jeg så også fået at vide, at det må man heller ikke.

Du er undertiden blevet skældt ud for at lave en vulgærfreudiansk læsning ("sublimeret drift til skrift"), hvilket vi ikke er helt enige i. Nok bruger du den freudianske model, for eksempel til forklaring af hvorfor Kierkegaard underskriver sig Farinelli, men samtidig bruger du også den medicinske forskning til at forklare, at der findes en form for epilepsi, der måske kan forklare Kierkegaards enorme produktivitet, og du nævner et sted den seneste psykiatriske forskning. På den måde lægger du forskellige videnskabelige perspektiver

*på Kierkegaard, hvor det måske kan indvendes, at det freudianske perspektiv får en overvægt i forhold til nogle af dem, vi nu har nævnt. Men helt overordnet forsøger du vel netop med disse forskellige perspektiver at holde fænomenet Søren Kierkegaard åbent, således at du med *SAK* åbner for en masse narrative nicher?*

Jamen, det er jeg meget glad for at høre. Jeg kan ikke sige andet end: Ja! Det er på mange måder det, jeg gør. Man kunne jo godt skrive på side fjorten, at Kierkegaard er sådan og sådan, nu skal vi over de næste 700 sider se, at han er sådan. Sådan er der jo nogle biografier, der bliver skrevet. Vi skal se, at det jeg skriver på side 14 også er rigtigt på side 419 og endnu rigtigere på side 750. Sådan har jeg ikke gjort i *SAK*. Jeg har forsøgt at holde Kierkegaard åben og at tilføre figuren en vis mobilitet, så han hele tiden bevæger sig for øjnene af læseren, der så måske i sidste og afgørende instans kan være den, der fylder figuren ud med sin egen fortolkning.

Så er der nogen, der siger; jamen det er alt, alt for psykologisk, det er alt, alt for freudiansk. Og det kan da godt være, at det er det. Men hvad jeg ved om Freud, det har jeg fra Kierkegaard, forstået på den måde, at Kierkegaard jo selv er en slags Freud for Freud. Han tolker sit følelsesliv, sit sjæleliv, sin seksualitet, sin sublimering på en måde, der er frapperende freudiansk.

Så Kierkegaard bliver altså også læser af sig selv?

Ja, det kan man sige. Når han

kigger på sig selv, kigger han på sig selv med freudianske briller. Han kan selvfølgelig også se på sig selv med teologiske briller. Men når man læser disse mange optegnelser ”om mig selv”, så er det igen en række meget klare psykologiske diagnoser, han som oftest fælder. Dem kan jeg ikke andet end forholde mig til og skrive videre på.

Lad os bevæge os over til at tale om forskningscenteret. Er der fordele, udover praktiske/økonomiske, ved at koncentrere Kierkegaardforskningen på ét sted. Kunne man lidt polemisk indvende, at der dermed opstår en Kierkegaardelite, hvilket er ubensigtsmæssigt for Kierkegaardforskningen i det hele taget?

Dybest set synes jeg udmærket om decentralisering. Men nu har historiske og andre omstændigheder gjort, at man i 1994 fik mulighed for at etablere et Kierkegaard Center i København, som så i løbet af de sidste seks-syv år har vokset sig så stort, som det har. Det er en fordel ikke bare for danskere, men også for de folk, som kommer til Danmark for at læse Kierkegaard, at de ikke bare står et eller andet sted på et eller andet mere eller mindre tilfældigt fakultet og siger: Jeg interesserer mig for Kierkegaard, er der ikke også andre, der gør det? I det perspektiv er der en stor og pragmatisk pointe i at samle forskningen på ét sted. I gamle dage, altså for femten år siden, når jeg sådan skulle være tværfaglig, så besteg jeg min cykel og cyklede ud til Amager og læste et foredrag op og cyklede hjem igen. Så

havde jeg været sammen med litterater, og de havde set en teolog, og det var tværfaglighed. Det var selvfølgelig ingenting overhovedet, det var ren illusion. Her på stedet er tværfaglighed et naturligt integreret element i vores dagligdag. Vi spekulerer ikke på, hvem der er teologer, hvem der er filosoffer, hvem der er idéhistorikere, hvem der er filologer, hvem der er hvad. Jeg synes, det er meget værdifuldt, at man kommer ud over disse rigide faggrænser, at det nu virkelig er under Kierkegaards høje paraply, tværfagligheden udspiller sig, *fordi Kierkegaard selv er tværfaglig*. Vi tager jo også ud af bygningen og deltager i konferencer, holder foredrag, arrangerer forskningsseminarer og så videre.

Så jeg synes, man når længere ud eller længere rundt ved at have et center end ved at have forskellige folk siddende forskellige steder og kommunikere med hinanden over større afstande.

Det, de forskellige faggrænser så har tilfælles her, er jo netop Kierkegaard. I og med at det er et Kierkegaardcenter, må det vel betyde, at jeres forskning altid tager udgangspunkt i Kierkegaard i modsætning til at se ham sidestillet med andre tænkere, andre forfattere. Kunne netop dette være en ulempe ved et forskningscenter?

Ja, det er jo sådan meget dialektisk alt sammen. Det er da muligvis sandt nok, at det kunne være en ulempe. Jeg synes stadigvæk, at Kierkegaard er så bred, at det at tage udgangspunkt i Kierkegaard er mange ting. Nogle er optaget af

Kierkegaards hermeneutik, nogle er meget optaget af hans samfundssyn, nogle af det opbyggelige eller af hans retorik, hvad man nu vil. Og denne optagethed forbinder sig naturligt til andre tænkere og teoretikere. Man sidder jo ikke bare og beskæftiger sig med det retoriske hos Kierkegaard uden også at blive bragt i forbindelse med for eksempel Augustin eller Platon. Man skal altså passe på, at man ikke indsnævrer ordet Kierkegaard til at være en dyb skakt ned i hvilken en helt masse mennesker er faldet, og hvorfra de aldrig nogensinde kan komme op igen.

Vi er klar over, at I forbinder ham med andre teoretikere, men I kan ikke sidestille ham i samme grad, som forskningen kan andre steder. Ville det ikke kunne bidrage til en åbning af Kierkegaard, hvis man sidestiller ham med andre teoretikere, der har andre aspekter af det samme, for eksempel ved at drage paralleller mellem hans og Nietzsches samfundskritik.

Er der noget der går tabt i og med at man må tage udgangspunkt i Kierkegaard?

Jamen, det kan man jo sige om alle mulige forskere, individuelt som institutionelt, altså at de skulle tage udgangspunkt i noget andet end i det, de sidder med. Man kan også indvende mod en Kantforsker, at han beskæftiger sig for lidt med Kierkegaard, eller en Nietzscheforsker at han beskæftiger sig for lidt med Descartes. Personligt mener jeg, at den forskning, der er åben og dialogisk, bliver den bedste. Jeg ved godt,

at man i visse perioder i historien har haft en opfattelse af den ideelle forsker som en person, der sad bag lukkede døre i mange herrens år og så kom ud med en tyk bog under armen, og den revolutionerede så verden. Men sådan fungerer det jo ikke nu om stunder. Den dialogiske forskning er en realitet, og de forskellige forskningscentre i det omfang jeg kender til dem, er glimrende eksempler på tværfaglighed og på dialogisk forskning. For eksempel har vi her på stedet haft et stort seminar om Schelling, som Kierkegaard hører i Berlin, og hvis forelæsninger han kommenterer. Det er klart, at vores naturlige udgangspunkt er Kierkegaard, men Kierkegaard er som nævnt et bredt, bredt fænomen; der er Kierkegaards København, der er Kierkegaards paradoks, der er Kierkegaards tekster, der er Kierkegaards frakker og rygevaner, og jeg ved ikke hvad, det peger i alle mulige retninger.

Der har i medierne været kritik af, at Forskningscentret ikke længere udgiver Kierkegaard som henholdsvis værker og papirer, men at I nu under ét kalder det for Søren Kierkegaards Skrifter. Og da kan man sige, at det fra Centrets side måske antyder det, du selv er inde på; at hos Kierkegaard er der en snæver sammenhang mellem liv og skrift, mellem bios og grafæe. Tilslutter Centret sig den biografiske tilgang som sådan?

Nej, det kan man ikke sige. Bjørn Bredal, altså ham med kønslivet, eller var det bønslivet, han anførte i sin anmeldelse, at nu var det hele blevet biografisk i sin til-

gang, men det er det ikke. Tværtimod har vi nogle regulativer, som meget udførligt og *expressis verbis* gør opmærksom på, at den biografiske realkommentering ikke accepteres. Hvis man læser kommentarerne til for eksempel *Stadier paa Livets Vej*, så vil man se, at kommentatorerne er yderst tilbageholdende med at kommentere passager, som i *SAK* får det fulde biografiske udtræk. I realkommentarerne kunne man jo godt have sagt: Jamen, det her nik i denne her kirke, det modsvarer det der nik i den der kirke to år tidligere. Der var Søren Aabye og Regine tilstede, nu er det altså *Quidam* og *Quædam*. Det kunne man sagtens have gjort. Men det gør vi ikke, og det markerer en klar, jeg har nær sagt antibiografisk tendens, som man står sig ved, når det gælder kommenteringen af Kierkegaards skrifter. Jeg synes, man skal overlade det til biografer at læse dem biografisk. En realkommentar har nogle andre opgaver. Jeg bilder mig ikke ind, at der er udgaver, der er hermeneutisk værdineutrale eller som kan holde sig fri af en selektion i materialet eller er hinsides fortolkning. Men man kan godt som en slags regulativ idé sige, at vi ikke ønsker at kommentere biografisk.

Men hvorfor skelner I ikke længere mellem værker og papirer?

Det er der forskellige grunde til. Mange omtaler jo papirerne som Kierkegaards dagbøger, hvilket var en betegnelse, vi var nogenlunde enige om at være imod. Det er ikke dagbøger, man møder, når man åbner

det her (Garff peger på Kierkegaards Papirer i reolen bag sig). Det er ét stort eksperimentarium. Vi var enige om, at der er en større sammenhæng mellem de udgivne skrifter og Kierkegaards journaler, end man måske umiddelbart får indtryk af, når man kalder det ene for papirer og det andet for værker. Så kalder vi de to tekstgrupper for *skrifter* for at tilkendegive, at der faktisk er en sammenhæng.

Nu har du været inde på Kierkegaards samtid og nævnt tidligere tænkere; men hvis man vender blikket fremad mod Kierkegaardreceptionen, idet Kierkegaard har været en kolossal inspirationskilde for filosoffer og litterater og modernitetstankningen bredt forstået, kan du så pege på nogle tilgange til ham, som har været ubelagte eller måske direkte forfejlede. Hvor kan Kierkegaard blive styret ind i en blindgyde?

Kierkegaard havner i en blindgyde, når man vil have patent på ham, eller når ens egen tolkning bliver monologisk eller rethaverisk, når ens forskning nærmest går ud på at vise, at alle andre har taget fejl. Den læsning, som kan holde flest perspektiver åbne og bevægelige i forhold til hinanden på samme tid, er i mine øjne den mest interessante. Så den reduktive Kierkegaardlæsning er den knarvorne eller knebne Kierkegaardlæsning. Der skal være højt til loftet, for det er der i teksterne. Lige så smålig Kierkegaard indimellem kan være, når han bliver fornærmet over en dårlig anmeldelse, lige så meget lys og luft er der almindeligvis i hans

tekster, hvilket ens læsning jo gerne skulle afspejle, så man ikke får deduceret et eller andet klapprende teologisk skellet ud af hans originale forfatterskab og så siger: Det her kling klang, det er Søren Kierkegaard.

Men det surmulende gør ham vel også mere menneskelig?

Jo, jo jeg har ikke noget imod at være sammen med Kierkegaard, når han surmuler. Bare han gør det på en kvalificeret måde!

Men har du, mens du skrev bogen, gjort dig nogle overvejelser over læseren. Har du haft en ideel læser af SAK i tankerne?

Bogen må have appelleret til noget hos folk, dels en nysgerrighed; hvem var han egentlig, denne Søren Aabye Kierkegaard, dels tror jeg, der ligger en interesse i at vide noget om romantikken og om vores fortid og vores nationale identitet. Jeg har mødt flere, også i udlandet, som syntes, at SAK er et monument over noget særdeles dansk. Det har jeg ikke selv tænkt på, mens jeg sad og skrev bogen. Min ideallæser var den læser, som havde den samme kærlighed til fortællingen og til figuren, som jeg havde, men så heller ikke mere.

Det har været min bestræbelse at skrive en ordentlig tekst, at formidle og bruge færrest mulige fremmedord uden at forfalde til et plat og populistisk dansk. Og det, der er allermost fornøjeligt, er, at den formidlingsbestræbelse synes at være lykkedes, at folk faktisk, hvis de læser sig igennem SAK, ved ganske meget

om Kierkegaard.

Du skriver allerede i Den Søvnløse, at der er en snæver forbindelse mellem det æstetiske og det religiøse hos Kierkegaard. Kan du prøve at præcisere, hvad der ligger i det?

Ja, der er jo flere forbindelseslinier. Jeg kan huske, at første gang jeg blev rigtig opmærksom på den mulige forbindelseslinie, var da jeg læste *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, hvor Kierkegaard meddeler, at man kan læse hans forfatterskab på to måder. Man kan enten læse det æstetisk, men så kommer man ret hurtigt til kort, for der er nogle opbyggelige taler ret tidligt i forfatterskabet, eller man kan læse det religiøst, og så vil man se, hvordan alt passer på punkt og prikke. Det, der undrede mig i første omgang, var selvfølgelig, at Kierkegaard var så naiv at tro, at læseren så bare ville læse ham religiøst. Det, der undrede mig i anden omgang, var, at det etiske ikke var repræsenteret, for når man kommer til Kierkegaard, så har man gerne den såkaldte stadie-teori liggende et eller andet sted i bevidstheden. Og når det er tilfældet, så siger man helt instinktivt: Jamen hvor i alverden er det etiske henne, hvad sker der, hvis man læser Kierkegaard etisk?

Jeg tror dybest set, at det er forestillingen om, at man *kunne* læse hele forfatterskabet æstetisk, der ligger som en slags bekymringens impuls bag hele *Synspunktet*. Sæt nogen kommer i gang med at læse det hele rent æstetisk, har Kierkega-

ard ligesom sagt til sig selv, hvor er vi så henne? Derfor må han installere alle mulige relæer og underligheder i sin tekst, alt det der appellerer perfekt til en dekonstruktiv læsning, for at gardere sig imod den frygtelige tanke, at nogen ville begynde at læse ham æstetisk.

Det er den personal-historiske, tekniske begrundelse. En anden er, at både æstetiker og den religiøse hos Kierkegaard er marginale figurer. Kierkegaard er en marginalitetstænker, der som oftest placerer det afgørende i marginen, og som er optaget af, hvad der rører sig i yderkanten, i yderpositioner eller i det udgrænsede. Sokrates er han for eksempel tidligt optaget af. Men han har også et forhold til Job og Abraham og til alt det, som ikke ligefrem lader sig integrere i det sociale- for slet ikke at tale om hans Kristusfigur, som også er en person, der i stedse stigende grad bliver bragt i et radikalt modsætningsforhold til en social midte. Og det samme kan man sige om de æstetiske figurer hos Kierkegaard. De er også marginalitetsfigurer. Johannes Forførelsen er jo i udpræget grad en sådan figur, som truer en borgerlig orden, Assessor Wilhelms *almene*. Der er nogle faretruende typologiske forbindelseslinier mellem æstetiker og den religiøse figur.

Det er, som om Kierkegaard som modernitetskritiker og modernitetstænker er forsynet med en eller anden centrifugalkraft, der hele tiden sender ham ud i marginale positio-

ner.

Er det lidenskab, der forbinder det æstetiske og det religiøse?

Ja, det er lidenskab og det er det skandaløse. For Kierkegaard er Kristus en *skandalon*, det græske ord som betyder skandale eller forargelse. En forfører er jo også forargelig, jeg siger ikke, at de er de samme figurer, det må man endelig ikke misforstå, jeg siger bare, at rent topografisk er det den samme marginalitet, de repræsenterer. Det er nogle figurer, som hele tiden er i yderzoner i forhold til den borgerlige midte, som Kierkegaard alle dage har haft et dybt problematisk, ironisk, satirisk, forhold til. Er der noget, man ikke kan være, når man læser Kierkegaard, så er det spidsborger. Alt andet kan man være: Forfører, det er slemt, men går dog an, religiøs, måske i skjult inderlighed, det går også an, ligesom man kan være martyr, det er endnu bedre, men sådan et satborgerdyr, der bare sidder omgivet af kone og børn i egen selvfølelse og fortræffelighed, det er forbudt hos Kierkegaard. Og det gør, set med mine øjne, at det borgerlige, det almene eller det generelle, *selv* er ved at blive udgrænset eller marginalt i Kierkegaards forfatterskab.

Du laver i SAK den figur hvor du siger, at drift hos Kierkegaard bliver til skrift, men Kierkegaard selv taler ikke om drift, han taler om lidenskab.

Kan du sige noget om, hvad der i forhold til Kierkegaards værker, det kunne for eksempel være Don Juan-afhandlingen, er forskellen mellem drift og lidenskab? Er

den kraft, Don Juan repræsenterer, ikke netop et eksempel på en lidenskab, der ikke restløst lader sig omsætte til skrift?

Jo, præcis, præcis. Tilfældet Don Juan er et fremragende eksempel på en drift, der ikke bliver til skrift, den bliver nemlig til seksualitet. Eller den bliver til erobringer, 1003 i Spanien. Det er mange...

Men lidenskaben er vel ikke kun en seksualdrift eller en erotisk drift. Derimod betones det som en vigtig pointe i Don Juan-afhandlingen, at den musikalske form som noget særegent er i stand til at fremstille Don Juan, ikke som en person eller et individ, men som en kraft. Og det er denne afpersonificerede eller ikke-begrebslige kraft, Kierkegaard er interesseret i at fremstille.

Er der her tale om et element i Kierkegaards forfatterskab, som din model "fra drift til skrift" ikke kan komme omkring?

Det er nok for filosofisk for mig. Kierkegaards drift bliver til skrift, når han sidder og skriver om Don Juan, som netop ikke omsætter sin drift til skrift, men som omsætter sin drift til... men I vil gerne skelne mellem lidenskab og drift?

Ja. Du var selv inde på, at de æstetiske og de religiøse figurer i Kierkegaards værker er marginalitetsfigurer, og at Kierkegaard har en tendens til at placere det afgørende i marginen. Når vi vil skelne mellem drift og lidenskab, er det fordi Kierkegaards begreb om lidenskab har det særlige ved sig, at det placerer det afgørende ikke blot i marginen, men helt uden for teksten, og dermed lader lidenskaben sig hverken omsætte i skrift eller erobringer. Det

gør sig for eksempel gældende i Don Juan-afhandlingen, hvor Zerlina, på spørgsmålet om med hvilken magt det er Don Juan fængsler hende, svarer: Jeg ved det ikke, og det gør sig gældende i Frygt og Baven, hvor troens ridder ikke kan aflures den særlige evne han besidder. Begge former for lidenskab, både den Don Juan repræsenterer, og den, som er tro, er eksempler på lidenskaber, der er inkommensurable med det almene, med sproget. Dette er vel en vigtig pointe i Kierkegaards værker, som ikke kommer til udtryk i figuren "fra drift til skrift"?

Okay, jamen altså fint nok. Der står en italiener derude (udenfor døren på Søren Kierkegaard Centeret, red.), som er meget optaget af, hvad stilhed og tavshed er hos Kierkegaard. Og vi har en svensker siddende lige ved siden ham, hun er meget optaget af, hvad det udsigelige hos Kierkegaard er. Det taler disse to mennesker ofte om, så det er ikke emner eller positioner, der er mig fremmede. Jeg mener heller ikke, at alt hos Kierkegaard bliver omsat eller verbaliseret, eller at lidenskaben bare er en mærkelig dynamo eller sådan noget, der får Kierkegaard til at gøre bestemte ting, slet ikke.

Så du mener, at tavshedsaspektet, det udsigelige, er et vægtigt element hos Kierkegaard?

Kolossalt. Han har indskrevet tavsheden i figurer som Frater Taciturnus og Johannes de silentio og i en række opbyggelige taler. Hvad man kan lære af liljen på marken og fuglen under himlen er blandt andet tavsheden. Den tavshed har

jeg gerne villet *vis* rundt omkring i *SAK*, eksempelvis i Kierkegaards møder med Regine og disse nik, hvor det er nogle andre tegn, man kommunikerer i kraft af.

I hvilken form vil du mene, at man kan komme omkring tavshedsaspektet i Kierkegaards forfatterskab? Kan man undgå, at tavsheden bliver larmende?

Det ved jeg ikke. Man kan måske skrive en akademisk afhandling, hvor man på forhånd har renonceret totalt på det narrative sprog, hvor man bare færdes i en begrebslig katedral.

Hvilket er meget lidt kierkegaardsk?

Ja, det vil jeg mene. Eller også skal man, men det er noget jeg ikke rigtigt selv kan forbinde mig til, over i helt andre medier, så skal man male Kierkegaard. Jeg mødte engang en person, som malede ham, altså ikke Kierkegaard, men hans forfatterskab, malede paradokset, malede ditten og datten. Det var dybt gribende, men det kunne jo også være alt muligt andet end det var. Der står man så og kigger på et eller andet lærred og får at vide, at det er paradokset. Og det bliver det hverken flottere eller mindre flot af, men det er da i hvert fald tavst.

Kunne man ikke hævde, at Kierkegaard selv illustrerer det ved hjælp af de sproglige billeder, han konstant bruger, selvom det måske er problematisk, at dette stadig foregår i sprogets medium?

Det er jo hans problem mere end det er mit. Jeg synes ikke, det er så slemt at være i sprogets medium,

jeg kan faktisk godt lide at være der, men Kierkegaard har et problematisk begær efter at komme ud på den anden side af sproget, ud i virkeligheden. Når han gang på gang bruger billeder og siger: Dette er kun et billede..., så er det for ligesom at slå hul i sin egen retoriske diskurs, så virkeligheden kan kaste sit skrålæs ind mod læseren. Han kan springe fra billede til billede og hele tiden gøre opmærksom på, at det *kun* er et billede, hvorved han opretter en asymmetri mellem tekst og virkelighed. Det er han god til.

Vi var før inde på, om der er fejlede tilgange til Kierkegaard.

Er det en forkert tilgang til Kierkegaard, hvis man i fremstillingen ikke har det fortællende element med?

Den bliver i hvert fald kedeligere, men fortællingen er jo ikke noget kriterium, selvom jeg ligesom Nietzsche synes, at videnskab skal være munter. Det kan lyde lidt arrogant, men jeg synes, der er meget Kierkegaard-kitsch, talløse fremstillinger er fantastisk forudsigelige, kierkegaardske koder repeteres igen og igen. Og der er visse genremæssige forventninger, man slet ikke er interesseret i at bryde, bestemte måder at præsentere sit stof på og så videre. Når Kierkegaard bliver bleg og begrebslig, skal man læse nogle andre. Hvis man er optaget af den sfæriske harmoni i begrebsverdenen, hvorfor så ikke læse Kant?

Jeg synes, at det æstetiske er så overdådigt og så overdådigt repræsenteret hos Kierkegaard, at jeg slet

ikke forstår de Kierkegaardfortolkere, som kan læse hen over det retoriske, læse hen over det æstetiske eller se bort fra billederne. Jeg kan ikke forstå, hvordan man skulle kunne komme fri af Kierkegaards retorik eller komme ”til sagen selv” i en reduktion af det stilistiske væv, som alting hos Kierkegaard umærkeligt og dog undertiden meget mærkbart er blevet digtet i.

I Den Søvnløse var du inde på, at Kierkegaard faktisk er postmoderne, førend man overhovedet havde en egentlig forestilling om det moderne. Hvad er det for en modernitetskritik Kierkegaard, ligesom også den utidssvarende Nietzsche, udtrykker? Kan man tale om, at han er forud for sin tid?

Hvad vil det sige at være utidssvarende? Ja, det betyder i hvert fald, at man ikke er samtidig med sin samtid, man er enten samtidig med en fortid eller samtidig med en fremtid. Jeg synes Kierkegaard er det sidste. Nogle af de tekster, han udskiller, er dybt mærkværdige, og vi har endnu ikke forstået dem til bunds. Når han skriver et lille skrift, der hedder *Forord*, som er forord til bøger, han aldrig fik skrevet, og som i forordet proklamerer en skilsmisse mellem teksten og forordet, så teksten miste forbindelsen til sin forfatter og forfatteren miste forbindelsen til en transcendental signifié. Der er pludselig nogle ting på færde, som vi i hvert fald ikke finder hos Kierkegaards samtidige, og som på mange måder, synes jeg, minder om det, man diskuterer i det postmoderne.

Men han er jo *også* postmoderne på den måde, at hans subjektbegreb undertiden bliver udparcelleret og splittet op og udsat for nogle voldsomme rystelser. Kierkegaard kan lade den ene figur opløse sig i den anden, til sidst bliver der ikke nogen tilbage; hvem er det egentlig, der taler, hvem er den autentiske forfatter? Dette har i den postmoderne diskurs tiltrukket sig en hel del opmærksomhed.

Du har tidligere sagt, at det er den radikale Kierkegaard, som fascinerer dig, men hele den radikalitet er vel enormt udansk? På en eller anden måde er det lidt ironisk, at Kierkegaard, som har skrevet noget af det smukkeste i dansk litteratur, på mange måder også er så udansk.

Jamen, det er det da. Han er noget af det mest danske, man kan forestille sig; han skriver så smukt om det danske sprog, behersker det til fuldkommenhed og tilfører det nyt liv. Og samtidig er der noget i hans åndsform, som er udansk. Han skriver jo også, at hvis han ikke vidste bedre, så ville han tro, at han var irsk, for en irer har et krigerisk temperament. Poul Martin Møller siger om ham, at han er så gennempolemiseret, at det er ganske forskrækkeligt, hvilket ikke var ment som en ros, men som en kritik. Kierkegaard lapper det imidlertid i sig og skriver igen og igen: Poul Martin Møller siger, at jeg er den mest gennempolemiserede... Den polemik skal jo frem i en biografi. Det kan ikke nytte noget, at man skildrer Kierkegaard som en venlig hyggeonkel, der

altid giver sig god tid til at snakke med selv den mest indskrænkede om hvad som helst. Han har været polemisk, undertiden også været en meget aggressiv person, som havde vanskeligt ved at administrere sine impulser. Det er der ingen tvivl om. Men han er kolossalt velgørende i dansk sammenhæng. Jeg tør slet ikke tænke på, hvordan dansk åndsliv havde taget sig ud, hvis Kierkegaard ikke havde været der. Hvis vi nu kun havde haft Grundtvig, så kunne jeg godt frygte, at det hele var endt i ølnordisk lyksalighed.

Gør genialiteten ham utilnærmelig?

Kierkegaard er genial, men min biografi er ikke et forsøg på at fremstille en figur, over for hvem læseren altid har uret. Det er klart, at man som biograf kan tillade sig meget, man ellers ikke kan tillade sig, men man fornemmer hurtigt, når man skriver en biografi om Kierkegaard, at der ikke skal meget til, før personen pludselig bare er komisk, hvorpå man som læser ikke et interesseret i at følge figurens videre gøren og laden. Den etiske opgave er at prøve at følge manden så langt man kan, også på mandens egne præmisser, uden hele tiden at standse op og sige: Var det nu pænt af Kierkegaard, at han behandlede Regine på den måde? Nej gu' var det ej pænt! Og nu skal jeg rigtig straffe ham her på side 38, hvor der er plads til det. Jeg synes personligt ikke, at han trakteredede Regine særligt pænt, men det er ikke min opgave at sidde og fælde

moraliske domme. Man skal som biograf kende sin plads, for læseren kan sagtens læse mellem linierne og drage sine egne slutninger.

Er der noget hos Kierkegaard, som er dig meget på sinde, men som du som biograf har følt dig forhindret adgang til i biografens form, men som du eventuelt kunne arbejde med under en anden form? Er der overhovedet noget, biografien forhindrer adgang til?

Der er da ting, som jeg ikke fortæller, eller som jeg gerne ville sige mere om, end jeg umiddelbart kan komme af sted med. Og det er, som vi talte om tidligere, hans fromhedsliv eller forhold til Gud, som jeg egentlig gerne ville have skrevet mere opbyggeligt om. Hvilket vel i sig selv er en opbyggelig tanke.

Hvad bliver dit næste projekt?

Det bliver formentlig en undersøgelse af dannelsesbegrebets ud- og afvikling hos Kierkegaard. Blandt de dannede i forrige århundrede er Kierkegaard en af de første, måske nok *den* første, der systematisk tømmer begrebet 'dannelse' for dets oprindelige indhold og fylder det med et nyt og negativt, så dannelse bliver ikke længere en betegnelse for selvets komplicerede tilblivelsesproces, den enkeltes vækst i takt og pagt med egne anlæg og den omgivende kultur. Begrebet underknydes af Kierkegaard en affekteret, naturløs snobbisme, bliver til spidsborgerlighed af højere orden og får en tvivlsom *odeur* af noget fiseformet, som det aldrig siden er sluppet af med. Så på den ene side yder

Kierkegaard et betragteligt bidrag til dannelseskulturens afvikling, men på den anden side dannes han selv til overmål – nemlig af sit eget forfatterskab. Under arbejdet med *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* gør han den erfaring, at han slet ikke er forfatterskabets egentlige forfatter, men snarere medforfatter, der skriver for en anden og derfor ikke kan udtale sig autoritativt om det skrevnes inderste mening. Kierkegaard tolker sin erfaring religiøst og betegner den fremmede ydelse i forfatterskabet som ”Styrelsens Part”. Skribenten, i dette tilfælde altså Kierkegaard, er ikke kun den, der skriver, han er også den, der bliver skrevet, *dannet*, når han skriver. Og derved bliver forfatterskabet – foruden så meget andet – en personlig tilblivelsesproces, en slags udviklings- eller dannelsesroman, hvori *skriften* selv står i et forløsende eller maieutisk forhold til sin skribent, altså Kierkegaard, der kan se tilbage på sin produktion, som det han kalder sin egen ”Opdragelse” og ”Udvikling”.

Der er altså tale om en bemærkelsesværdig spænding i figurens aktivitet, som jeg gerne vil kortlægge – under inddragelse af de ypperste repræsentanter i den danske dannelseskultur: Heiberg, Martensen og Mynster. Dem havde Kierkegaard rigtignok et aldeles ambivalent forhold til, men den ambivalens kunne måske netop afspejle hans eget uafklarede forhold til dannelsesbegrebet. Det må

tiden vise.